

BIBLIOTEKA PRAWA PRACY

redakcja naukowa

Zbigniew Góral

Edyta Bielak-Jomaa

ZATRUDNIANIE
CUDZOZIEMCÓW

LEX

a Wolters Kluwer business

BIBLIOTEKA PRAWA PRACY

redakcja naukowa

Zbigniew Góral

Edyta Bielak-Jomaa

ZATRUDNIANIE
CUDZOZIEMCÓW

LEX

a Wolters Kluwer business

Warszawa 2015

Stan prawny na 1 grudnia 2014 r.

Wydawca
Magdalena Stojek-Siwińska

Redaktor prowadzący
Joanna Cybulska

Łamanie
JustLuk

Projekt graficzny okładki i stron tytułowych
Maciej Sadowski

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

The logo for 'prawolubni' features the word in a serif font with a small heart above the 'i'. Below the text is a stylized graphic of an open book with wavy lines representing pages.

SZANUJMY PRAWO I WŁASNOŚĆ
Więcej na www.legalnakultura.pl
POLSKA IZBA KSIĄŻKI

© Copyright by
Wolters Kluwer SA, 2015

ISBN: 978-83-264-3474-7

Wydane przez:
Wolters Kluwer SA

Dział Praw Autorskich
01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33
tel. 22 535 82 00, fax 22 535 81 35
e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl
księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIS TREŚCI

WYKAZ SKRÓTÓW	9
WSTĘP	13
ROZDZIAŁ I	
Migracja zarobkowa jako zjawisko społeczno-ekonomiczne	17
1.1. Uwagi wstępne	17
1.2. Przyczyny migracji	20
1.3. Historia migracji	26
1.4. Historia migracji w Polsce	35
1.5. Konsekwencje migracji dla kraju imigracyjnego	43
1.6. Konsekwencje migracji dla kraju emigracyjnego	49
ROZDZIAŁ II	
Migracja zarobkowa jako przedmiot regulacji prawnej	53
2.1. Migracja zarobkowa w prawie międzynarodowym i europejskim	53
2.1.1. Prawo międzynarodowe	53
2.1.2. Prawo Rady Europy	63
2.1.3. Prawo Unii Europejskiej	70
2.2. Migracja zarobkowa w prawie porównawczym	87
2.2.1. Uwagi wstępne	87
2.2.2. Stany Zjednoczone	89
2.2.3. Niemcy	92
2.2.4. Francja	95
2.2.5. Wielka Brytania	99
2.2.6. Litwa	101
2.3. Historia polskiej regulacji zjawiska migracji zarobkowej ...	104

ROZDZIAŁ III

Prawne warunki dostępu cudzoziemców do pracy w Polsce	120
3.1. Wymóg posiadania obywatelstwa polskiego jako przesłanka negatywna zatrudniania cudzoziemców ...	120
3.2. Pojęcie i kategorie cudzoziemców z punktu widzenia dostępu do rynku pracy	129
3.2.1. Obywatele Unii Europejskiej	144
3.2.2. Cudzoziemcy korzystający z ochrony na terytorium RP	148
3.2.3. Cudzoziemcy posiadający stały pobyt	152
3.2.4. Posiadacze Karty Polaka	153
3.2.5. Repatrianci	155
3.2.6. Cudzoziemcy członkowie rodziny obywateli polskich	156
3.2.7. Cudzoziemcy posiadający zezwolenie na pobyt czasowy i pracę	156
3.2.8. Cudzoziemcy posiadający zezwolenie na pobyt czasowy w celu wykonywania pracy w zawodzie wymagającym wysokich kwalifikacji	160
3.3. Prawo wjazdu i pobytu cudzoziemców na terytorium Polski jako wstępny warunek dostępu do pracy	163
3.3.1. Dokument podróży	164
3.3.2. Wiza	166
3.4. Procedura wydawania zezwoleń na pracę cudzoziemców ...	172
3.4.1. Wniosek o wydanie zezwolenia na pracę	178
3.4.2. Szczegółowe warunki wymagane do uzyskania zezwolenia na pracę	187
3.5. Charakter prawny zezwolenia na pracę cudzoziemca	197
3.6. Odmowa wydania zezwolenia na pracę	203
3.7. Uchylenie zezwolenia na pracę	205
3.8. Wygaśnięcie zezwolenia	207

ROZDZIAŁ IV

Sytuacja prawna cudzoziemców wykonujących pracę w Polsce	209
4.1. Zakaz dyskryminacji	209
4.2. Podstawy wykonywania pracy przez cudzoziemców na terytorium RP	220
4.2.1. Zatrudnianie cudzoziemców w ramach stosunku pracy	221

4.2.2. Rozwiązanie stosunku pracy	236
4.3. Zatrudnianie cudzoziemców na podstawie umowy o pracę nakładczą	244
4.4. Powierzenie innej pracy zarobkowej	245
4.5. Wykonywanie pracy przez cudzoziemców w przypadkach szczególnych	249
4.5.1. Uwagi wstępne	249
4.5.2. Zatrudnianie lekarzy – cudzoziemców	250
4.5.3. Wykonywanie pracy przez cudzoziemców w szkołach i placówkach nauczania	261
4.6. Skutki zaprzestania wykonywania pracy przez cudzoziemca	267
4.7. Ubezpieczenia społeczne cudzoziemców w Polsce	268
4.8. Status prawny cudzoziemskich pracowników w świetle ustawy – Prawo prywatne międzynarodowe	274
ROZDZIAŁ V	
Przeciwdziałanie nielegalnemu wykonywaniu pracy przez cudzoziemców w Polsce	
5.1. Definicja zatrudnienia nielegalnego (innej nielegalnej pracy zarobkowej)	277
5.2. Kontrola legalności zatrudnienia	286
5.3. Konsekwencje nielegalnego wykonywania pracy przez cudzoziemców	291
5.3.1. Konsekwencje dla podmiotu powierzającego wykonywanie pracy	291
5.3.2. Konsekwencje dla cudzoziemca	298
ZAKOŃCZENIE	301
ZAŁĄCZNIKI DO ROZPORZĄDZENIA MINISTRA PRACY I POLITYKI SPOŁECZNEJ Z DNIA 10 GRUDNIA 2013 R. ZMIENIAJĄCEGO ROZPORZĄDZENIE W SPRAWIE WYDAWANIA ZEZWOLENIA NA PRACĘ CUDZOZIEMCA (POZ. 1674)	
WYKAZ ORZECZEŃ	327
WYKAZ AKTÓW PRAWNYCH	329
BIBLIOGRAFIA	339

WYKAZ SKRÓTÓW

1. AKTY PRAWNE

- EKS – Europejska Karta Społeczna, podpisana w Turynie dnia 18 października 1961 r., zrewidowana w 1996 r. (Dz. U. z 1999 r. Nr 8, poz. 67 z późn. zm.)
- k.c. – ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (tekst jedn.: Dz. U. z 2014 r. poz. 121 z późn. zm.)
- k.k. – ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. Nr 88, poz. 553 z późn. zm.)
- Konstytucja RP – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.)
- Konwencja nr 97 – Konwencja MOP nr 97 z dnia 1 lipca 1949 r. dotycząca pracowników migrujących (zrewidowana)
- Konwencja nr 143 – Konwencja MOP nr 143 z dnia 24 czerwca 1975 r. dotycząca migracji w niewłaściwych warunkach oraz popierania równości szans i traktowania pracowników migrujących
- k.p. – ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy (tekst jedn.: Dz. U. z 2014 r. poz. 1502 z późn. zm.)
- k.p.a. – ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 267 z późn. zm.)
- k.p.c. – ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (tekst jedn.: Dz. U. z 2014 r. poz. 101 z późn. zm.)
- k.s.h. – ustawa z dnia 15 września 2000 r. – Kodeks spółek handlowych (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 1030 z późn. zm.)
- TFUE – Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (wersja skonsolidowana Dz. Urz. UE C 83 z 30.03.2010, s. 47)

- Traktat – Traktat ustanawiający Europejską Wspólnotę Energii Atomowej z dnia 25 marca 1957 r., tzw. traktat rzymski (wersja skonsolidowana Dz. Urz. UE C 327 z 26.10.2012, s. 1)
- Traktat o EWG – Traktat ustanawiający Europejską Wspólnotę Gospodarczą (EWG) z dnia 25 marca 1957 r., tzw. traktat rzymski, niepubl.
- Traktat o EWWiS – Traktat ustanawiający Europejską Wspólnotę Węgla i Stali (EWWiS) z dnia 18 kwietnia 1951 r., tzw. traktat paryski, niepubl.
- Traktat o WE – Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską (wersja skonsolidowana Dz. Urz. UE C 321E z 29.12.2006, s. 37)
- TUE – Traktat o Unii Europejskiej (wersja skonsolidowana Dz. Urz. UE C 83 z 30.03.2010, s. 13); Dz. U. z 2004 r. Nr 90, poz. 864/3
- Układ Europejski – Układ ustanawiający stowarzyszenie między RP, z jednej strony, a Wspólnotami Europejskimi i ich Państwami Członkowskimi, z drugiej strony, sporządzony w Brukseli dnia 16 grudnia 1991 r. (Dz. U. z 1994 r. Nr 11, poz. 38)
- u.p.z. – ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 674 z późn. zm.)
- u.s.d.g. – ustawa z dnia 2 lipca 2004 r. o swobodzie działalności gospodarczej (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 672 z późn. zm.)
- ustawa – ustawa z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach (Dz. U. o cudzoziemcach poz. 1650 z późn. zm.)
- ustawa o PIP – ustawa z dnia 13 kwietnia 2007 r. o Państwowej Inspekcji Pracy (tekst jedn.: Dz. U. z 2012 r. poz. 404 z późn. zm.)
- u.s.u.s. – ustawa z dnia 13 października 1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 1442 z późn. zm.)
- u.z.l. – ustawa z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentystry (tekst jedn.: Dz. U. z 2011 r. Nr 277, poz. 1634 z późn. zm.)
- u.z.p.b. – ustawa z dnia 14 grudnia 1994 r. o zatrudnieniu i przeciwdziałaniu bezrobociu (tekst jedn.: Dz. U. z 2003 r. Nr 58, poz. 514 z późn. zm.)

2. CZASOPISMA I OFICJALNE PUBLIKATORY

- AUWr – Acta Universitatis Wratislaviensis
Dz. U. – Dziennik Ustaw
Rec. – Recueil de la jurisprudence de la Cour de justice et du Tribunal de première instance
GSP – Gdańskie Studia Prawnicze
IPISS – Instytut Pracy i Spraw Socjalnych
ISS UW – Instytut Spraw Socjalnych Uniwersytetu Warszawskiego
KPP – Kwartalnik Prawa Prywatnego
M.P.Pr. – Monitor Prawa Pracy
M. Praw. – Monitor Prawniczy
NP – Nowe Prawo
ONSA – Orzecznictwo Naczelnego Sądu Administracyjnego
OSN – Orzecznictwo Sądu Najwyższego
OSNAPiUS – Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Administracyjna, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych
OSP – Orzecznictwo Sądów Polskich
OSPika – Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych
Pał. – Palestra
PiP – Państwo i Prawo
PiZS – Praca i Zabezpieczenie Społeczne
PiŻ – Prawo i Życie
PPE – Przegląd Prawa Europejskiego
PPH – Przegląd Prawa Handlowego
Pr. Pracy – Prawo Pracy
PSpoł. – Polityka Społeczna
PUS – Przegląd Ubezpieczeń Społecznych
PUSiG – Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych
RPEiS – Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
SE – Studia Europejskie
Sł. Prac. – Służba Pracownicza
St. Praw. – Studia Prawnicze

3. INNE

- CEUW – Centrum Europejskie Uniwersytetu Warszawskiego
- EFTA – Europejskie Porozumienie o Wolnym Handlu
- EOG – Europejski Obszar Gospodarczy
- ETS – Europejski Trybunał Sprawiedliwości (obecnie Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej)
- Euratom – Europejska Wspólnota Energii Atomowej
- EWG – Europejska Wspólnota Gospodarcza
- EWWiS – Europejska Wspólnota Węgla i Stali
- KWP – Komenda Wojewódzka Policji
- MOP – Międzynarodowa Organizacja Pracy
- MPiPS – Minister Pracy i Polityki Społecznej
- MZiOS – Minister Zdrowia i Opieki Społecznej
- NRL – Naczelna Rada Lekarska
- NSA – Naczelny Sąd Administracyjny
- ONZ – Organizacja Narodów Zjednoczonych
- PAN – Polska Akademia Nauk
- PIP – Państwowa Inspekcja Pracy
- PUP – Powiatowy Urząd Pracy
- RE – Rada Europy
- RPO – Rzecznik Praw Obywatelskich
- SN – Sąd Najwyższy
- TK – Trybunał Konstytucyjny
- UDSC – Urząd do Spraw Cudzoziemców
- UKIE – Urząd Komitetu Integracji Europejskiej
- WSA – Wojewódzki Sąd Administracyjny
- ZUS – Zakład Ubezpieczeń Społecznych

WSTĘP

Problematyka zatrudniania cudzoziemców w Polsce nabiera coraz większego znaczenia. Po zmianach społeczno-politycznych na przełomie lat 80. i 90. ubiegłego wieku, a zwłaszcza po przystąpieniu Polski do struktur europejskich, wzrosło zainteresowanie naszym krajem wśród cudzoziemców. Zaczęli tutaj napływać nie tylko turyści, ale także zachodni inwestorzy poszukujący tańszej siły roboczej, która zmniejszyłaby koszty produkcji. Polski rynek zwrócił także uwagę przybyszów zza wschodniej granicy. Ta grupa cudzoziemców poszukuje pracy w Polsce i chętnie podejmuje tu zatrudnienie. Rozpad Związku Radzieckiego i zmiany gospodarczo-polityczne w jego byłych republikach nasiliły procesy migracji zarobkowej do Polski. Kraj nasz stał się również państwem tranzytowym na drodze do Europy Zachodniej dla cudzoziemców z Azji. Choć wciąż część z nich traktuje Polskę jako przystanek w drodze na Zachód, to jednak coraz większa ich liczba upatruje w pozostaniu tutaj szansę na lepszą przyszłość.

Zainteresowanie rynkiem pracy ze strony cudzoziemców zbiegło się z przeobrażeniami w gospodarce, pogorszeniem koniunktury, wzrostem bezrobocia, spadkiem poparcia dla reform, co spowodowało obawy o równowagę na rynku pracy. Cudzoziemcy często są postrzegani jako zagrożenie dla tego rynku.

Polska, w związku z przystąpieniem do Unii Europejskiej, musiała uwzględnić w prawie migracyjnym zasadę swobodnego przepływu pracowników. Skutki objęcia Polski tą unijną zasadą polegają na:

- 1) uznaniu przez Polskę prawa pobytu na swoim terytorium obywateli unijnych podejmujących w Polsce pracę,
- 2) uznaniu prawa pobytu i prawa do pracy członków rodzin pracowników unijnych,

- 3) przyznaniu obywatelom Unii prawa dostępu do rynku pracy, podejmowania zatrudnienia oraz korzystaniu z usług służb zatrudnienia, tak jak obywatele polscy,
- 4) przyznaniu obywatelom Unii prawa do pozostania na terytorium RP po zakończeniu działalności zarobkowej.

Integracja Polski z Unią Europejską stanowi zatem wyraz nowej tendencji na rynku pracy, obejmującej jednak tylko ten jej segment, który dotyczy zatrudnienia cudzoziemców posiadających obywatelstwo Unii. W tym zakresie przejawia się idea rynku otwartego, respektująca zasadę wolności pracy i równego traktowania wszystkich pracowników. Obok rynku otwartego, dla pozostałych cudzoziemców dostęp do polskiego rynku pracy podlega w dalszym ciągu różnego rodzaju ograniczeniom.

Polskie rozwiązania prawne dotyczące zatrudniania cudzoziemców są zdeterminowane dwoma przeciwstawnymi czynnikami. Z jednej strony jest to idea swobodnego przepływu pracowników, znajdująca swój wyraz przede wszystkim w prawie europejskim. Z drugiej strony jest to dążenie do protekcji krajowego rynku pracy, dyktowane sytuacją na tym rynku. Prowadzi ono do stosowania restrykcji wobec zjawiska migracji zarobkowych. Swoboda przepływu pracowników w pełni respektuje zasadę wolności pracy, jako jednego z podstawowych praw człowieka, a restrykcje w zatrudnieniu cudzoziemców to z kolei ograniczenie tej wolności.

Uwarunkowania społeczne, ekonomiczne i polityczne powodują, iż nie można mówić o jednolitym statusie prawnym cudzoziemców podejmujących pracę w Polsce. Status ten cechuje znaczny stopień dyferencjacji. Jest on różny przede wszystkim w zależności od tego, skąd pochodzą osoby nieposiadające obywatelstwa polskiego oraz na jakiej podstawie tu przebywają. Inaczej traktowani są obywatele Unii Europejskiej, inne reguły odnoszą się do cudzoziemców spoza niej, jeszcze inaczej kształtowane jest prawo do pracy obcokrajowców posiadających zezwolenie na pobyt w Polsce. Uprawnienia niektórych grup cudzoziemskich są ograniczone, sytuacja innych jest korzystniejsza.

Opracowanie jest poświęcone prawnym zagadnieniom zatrudniania cudzoziemców w Polsce. Zainteresowania autorki koncentrują się przy tym na tej grupie cudzoziemców, która przybywa do Polski w celu podjęcia pracy, tylko bowiem w odniesieniu do tej grupy znajdują zastosowanie szczególne rozwiązania prawne. Wyjaśnienia wymaga też pole dyskursu podjętego w prezentowanej pracy, biorąc pod uwagę wy-

stępujący w jej tytule termin „zatrudnienie”. Trzeba zatem podkreślić, że tytułowe określenie jest pewną konwencją językową wykraczającą w szczególności poza znaczenie, jakie terminowi „zatrudnienie” nadaje się w ustawie o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, podstawowym akcie prawnym poddanym analizie. W przepisach tego aktu „zatrudnienie” obejmuje stosunki pracy, stosunki służbowe i umowę o pracę nakładczą. Tymczasem unormowania odnoszące się do cudzoziemców dotyczą także innych podstaw podejmowania przez nich pracy (w szczególności chodzi o umowy cywilnoprawne). Przyjęta konwencja terminologiczna pozwala zatem uniknąć w tytule wskazywania na zróżnicowane formy prawne wykonywania pracy przez cudzoziemców. Ponadto, jednoznacznie eliminuje z pola rozważań problematykę podejmowania przez obcokrajowców działalności gospodarczej na własny rachunek.

Temat i zakres opracowania decydują o jego konstrukcji. Publikacja składa się z pięciu rozdziałów. Podział problematyki na kilka części pozwala bowiem w pełni przedstawić sytuację prawną cudzoziemców wykonujących pracę w Polsce i odpowiedzieć na postawione wcześniej pytania.

Rozdział I poświęcony jest społeczno-ekonomicznym uwarunkowaniom migracji. Stanowi on tło dla dalszych rozważań, przedstawia bowiem wielkość migracji, jej kierunki i tendencje rozwojowe. Wyjaśniono w nim przyczyny migracji, podjęto również próbę zaprezentowania skutków migracji, zarówno dla kraju emigracji, jak i imigracji.

Rozdział II prezentuje historię prawnych uregulowań zjawiska migracji w Polsce oraz unormowania międzynarodowe i europejskie. Zawiera także charakterystykę prawa migracyjnego w niektórych innych państwach. Jak sądzę, uwagi na ten temat są niezbędne, stanowiąc punkt odniesienia do dalszych rozważań. Pozwalają na skonfrontowanie prawa polskiego ze standardami międzynarodowymi i europejskimi, umożliwiając tym samym ocenę rozwiązań obowiązujących w Polsce i wskazanie na kierunki pożądaných zmian w ustawodawstwie i polityce migracyjnej.

Zasadniczą część pracy stanowią rozważania zawarte w kolejnych rozdziałach. W rozdziale III przedstawione zostały prawne warunki dostępu do wykonywania pracy przez cudzoziemców. Prawna regulacja w tym zakresie nie jest jednolita. Stanowi ona refleks różnych tendencji na rynku pracy. Koncentruję swoją uwagę na ograniczeniach, które

w dostępie do polskiego rynku pracy wynikają z ustawy o cudzoziemcach oraz ustawy o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy. Rozdział ten poświęcony jest także wykonywaniu przez cudzoziemców pracy w szczególnych przypadkach. Zawiera on rozważania na temat zatrudniania cudzoziemskich lekarzy i nauczycieli, co pozwala na zbadanie odrębności w dostępie do polskiego rynku przez niektóre grupy zawodowe cudzoziemców.

Przedstawienie warunków wjazdu i pobytu obcokrajowców w związku z wykonywaniem pracy, również w przypadkach szczególnych, poprzedza rozdział IV. Zawarłam w nim rozważania na temat statusu cudzoziemców wykonujących pracę w Polsce. Z prawnego punktu widzenia szczególnie interesujące jest w tym przypadku zagadnienie niedyskryminacji. Próbuję zatem odpowiedzieć na pytanie, czy zakaz dyskryminacji, stanowiący powszechnie uznawany standard międzynarodowy, jest respektowany na gruncie polskiego prawa migracyjnego, a w szczególności, czy odstępstwa od powszechnego prawa pracy, jakie charakteryzują status cudzoziemców, dadzą się pogodzić z tym zakazem. Analizuję to, badając podstawy wykonywania pracy przez obcokrajowców, zwracając jednak uwagę zwłaszcza na tzw. zatrudnienie pracownicze.

Pełna charakterystyka statusu prawnego cudzoziemców wykonujących pracę w Polsce wymagała podjęcia jeszcze jednego istotnego wątku, co czynię w ostatnim, V rozdziale pracy. Zajmuję się w nim prezentacją zjawiska nielegalnego zatrudnienia cudzoziemców. Zjawisko to, znane na całym świecie, nie jest obce również w warunkach polskich. Zdając sobie sprawę, że jest to problematyka złożona, wielopłaszczyznowa, wymagająca odrębnych, znacznie bardziej pogłębionych badań, świadomie ograniczyłam się do prezentacji najbardziej zasadniczych kwestii z tym związanych, co dopełnia wcześniejsze uwagi o warunkach legalnego zatrudnienia cudzoziemców.

ROZDZIAŁ I

MIGRACJA ZAROBKOWA

JAKO ZJAWISKO SPOŁECZNO- -EKONOMICZNE

1.1. UWAGI WSTĘPNE

Słowo „migracja” wywodzi się z łacińskiego „*migratio*” – wywędrowanie, „*migrare*” – wywędrowywać, przesiedlać się i oznacza wszelkie formy przemieszczania się ludności (zmianę miejsca pobytu) na stałe bądź okresowo¹.

W definicjach „migracji” akcentuje się najczęściej znaczenie zmiany miejsca pobytu, przyczyn i wielkości takiej zmiany. Pod pojęciem „migracji” rozumieć można świadome, zamierzone przemieszczanie przestrzenne ludności, wynikające ze zmiany miejsca zamieszkania lub pobytu, dokonujące się pomiędzy jednostkami osiedlonymi w ramach granic jednego kraju lub wykraczających poza te granice².

W literaturze nie wypracowano dotąd jednolitej definicji migracji i migranta³. W zależności od przyjętych kryteriów, możemy podzielić migracje na wiele typów i rodzajów:

- 1) ze względu na charakter podejmowanych decyzji – migracje dobrowolne (woluntarystyczne), przymusowe (niewoluntarystyczne)⁴, spontaniczne, planowe;
- 2) ze względu na przyczyny migracji – zarobkowe, rodzinne, podporządkowane, matrymonialne, polityczne, religijne, narodowościowe, ekologiczne, indywidualne;
- 3) ze względu na czas trwania – migracje stałe, okresowe, sezonowe;
- 4) ze względu na charakter geograficzny – wewnętrzne, zewnętrzne, kontynentalne, zamorskie, regionalne;

¹ W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa 1989.

² M. Latuch, *Demografia społeczno-ekonomiczna*, Warszawa 1980, s. 286.

³ M. Okólski, *Statystyka imigracji w Polsce*, Working Papers, ISS UW seria: Prace migracyjne 1997, nr 2, s. 36–37.

⁴ Migracjami przymusowymi są: wydalenie, repatriacja, uchodźstwo, wysiedlenie, ewakuacja, deportacja.

- 5) ze względu na charakter prawny – migracje legalne i nielegalne;
- 6) ze względu na inne przyczyny – migracje emerytalne, masowe, exodus, konserwatywne, innowacyjne⁵.

W ostatnich latach zacierają się kryteria form i granice migracji (np. migracja nielegalna po uzyskaniu zgody na pobyt staje się legalną), pojawiają się nowe określenia grup migrantów⁶. W obieg, obok terminu „migrant”, „imigrant”, „emigrant” „wychodźcy”, „uchodźcy”, wchodzą nowe pojęcia: „quasi-uchodźcy”, „uchodźcy ekologiczni”, uchodźcy o statusie przyznanym ze względów humanitarnych. Występuje także nowa forma migracji nielegalnej – przerzut osób⁷.

Migracja jest zjawiskiem wielopostaciowym, o różnej naturze motywów. W ostatnich latach przyczyny migracji zostały zwielokrotnione w sile oddziaływania pod wpływem wielu uwarunkowań powszechnych, które często ujmuje się w trzy grupy czynników: technologiczne, społeczno-ekonomiczne i psychologiczne. Mówiąc o czynniku technologicznym, mamy na uwadze osiągnięcia cywilizacyjne, które umożliwiły szybkie i względnie tanie podróże oraz łatwe komunikowanie. Dysproporcje

⁵ K. Slany, *Między przymusem a wyborem. Kontynentalne i zamorskie emigracje z krajów Europy Środkowo-Wschodniej (1939–1989)*, Kraków 1995, s. 25–27. Najczęściej spotykane podziały migracji uwzględniają kryteria przyczyn skłaniających do podjęcia decyzji migracyjnej, czasu jej trwania, zasięgu terytorialnego i regulacji prawnoadministracyjnych, zob. A. Maryański, *Współczesne wędrówki ludów. Zarys geografii migracji*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1986, s. 6; E. Marek, *Migracje zagraniczne i uchodźstwo we współczesnym świecie*, PSpół. 1995, nr 3, s. 2.

⁶ W. Anioł, *Współczesne ruchy migracyjne*, PSpół. 1991, nr 1, s. 37. Szczególną formą przemieszczania się był np. powrót żołnierzy z byłego Związku Radzieckiego (Białorusi, Ukrainy, Litwy) po 1989 r. z jednostek stacjonujących w Polsce, NRD, Czechosłowacji, a co za tym idzie przemieszczanie się tysiący ludzi w granicach WNP, zob. G. de Lusignan, *Global Migration and European Integration*, Washington 1997.

⁷ W. Anioł, *Migracje w Europie* (w:) *Studia o procesach migracji zagranicznych*, t. I, Studia i Materiały IPiSS, z. 3, Warszawa 1994, s. 84; E. Hönekopp, *Migracje Wschód – Zachód. Czy nowa europejska wędrówka ludów?* (w:) *Studia o procesach...*, t. I, z. 3, s. 11; K. Głąbicka, *Przerzut osób jako nowa forma migracji nielegalnej*, PSpół. 2000, nr 5–6, s. 28. W literaturze przedmiotu wyróżnia się dwa pojęcia dotyczące przerzutu osób: przerzut i przemyt. „Przerzut” odnosi się do odpłatnego pośrednictwa w nielegalnym przekraczaniu granicy z zamiarem nielegalnego pozostawania na danym terytorium. Migranci są przerzucani przy użyciu siły lub podstępnie. W kraju docelowym migranta nielegalnego wykorzystuje się do popełniania kradzieży, prostytucji, przemytu narkotyków itd. „Przemyt” natomiast to samo ułatwienie nielegalnego dotarcia do kraju docelowego. Kontakt między migrantem a osobą lub organizacją zajmującą się przemytem kończy się w chwili dotarcia migranta do kraju docelowego, zob. więcej K. Głąbicka, T. Halik, A. Sawicka, *Studia nad przerzutem migrantów*, Working Papers, ISS UW, seria: Prace migracyjne 1999, nr 23, oraz M. Szonert, *Migracje w Europie Środkowej i Wschodniej*, Studia i Materiały IPiSS, z. 3, Warszawa 1994.

w poziomie rozwoju gospodarczego, w standardach i jakości życia, które utrzymują się pomiędzy różnymi regionami świata, wpływają na wzrost motywacji wyjazdów (czynnik społeczno-ekonomiczny). W postrzeganiu różnic w poziomie rozwoju społeczeństw dużą rolę odgrywa czynnik psychologiczny – ocena możliwości oraz szans na sukces, chęć osiągnięcia kariery zawodowej, poczucie bezpieczeństwa i świadomość prawa do szczęścia, wyboru formy i miejsca do życia, prawa do swobody decydowania o sobie, możliwość kształcenia dzieci na lepszych uniwersytetach⁸.

Problematyka migracji leży w sferze zainteresowań wielu dyscyplin naukowych. Zajmuje się nią socjologia, badając przyczyny, źródła, naturę i cel migracji⁹. Psychologia określa determinanty przemieszczania się ludzi z punktu widzenia ich oczekiwań, potrzeb, wpływu wyjazdu na rozwój emocjonalny, psychiczny. Geografia bada rozmieszczenie migrantów w poszczególnych krajach docelowych oraz szlaki ich przemieszczeń. Migracje pozostają też w orbicie badań ekonomii. Wpływają one bowiem na sytuację gospodarczą zarówno rynków krajowych, jak i indywidualnych gospodarstw domowych. Migracjami zainteresowana jest także społeczna nauka Kościoła, czego wyrazem są Duszpasterstwa Migrantów i Uchodźców oraz Kongresy Duszpasterstwa, podczas których debatuje się nad przyczynami migracji i poszukuje rozwiązań w łonie Kościoła, które jak najlepiej chroniłoby migrujących¹⁰. Zgodnie ze społeczną nauką Kościoła, każdy ma prawo do opuszczenia swego kraju w celu poszukiwania lepszych warunków życia w innym państwie. Wyraźnie na to wskazuje Jan Paweł II w swojej Encyklice *O pracy ludzkiej*¹¹, w której zauważa, że emigracja za pracą przybiera znaczne rozmiary z różnych powodów współczesnego życia. Zasadą naczelną, zgodnie z hierarchią wartości, jest konieczność nadawania wszelkiej pracy sensu, który pomaga się, „by kapitał służył pracy a nie praca kapitałowi”.

Regulacją zjawisk migracji zajmują się również nauki prawne, które badają prawne uregulowania i warunki przemieszczania się osób między poszczególnymi państwami. Określają one ramy prawne swobody prze-

⁸ J.E. Zamojski, *Migracje masowe – czynnik przemian społeczeństw współczesnych* (w:) *Migracje i społeczeństwo*, Zbiór studiów, red. J.E. Zamojski, Warszawa 1995, s. 12.

⁹ Jednym z pierwszych przedstawicieli nauki, który podjął próbę scharakteryzowania praw migracji, był amerykański socjolog E.G. Rovenstein, twórca „*Praw migracji*”. Wśród polskich socjologów na uwagę zasługuje działalność F. Znanickiego oraz J. Chałasińskiego.

¹⁰ <http://www.opoka.org.pl/biblioteka/>.

¹¹ Encyklika Ojca Świętego Jana Pawła II, *Laborem Exercens*, Wrocław 1992.

mieszczania się oraz formułują uprawnienia i obowiązki państwa wobec migrantów oraz prawa i obowiązki migrantów. Nauki prawne określają także warunki współpracy międzynarodowej w dziedzinie przepływu cudzoziemców.

1.2. PRZYCZYNY MIGRACJI

Ze względu na przyczyny, migracje można podzielić najogólniej na dobrowolne i przymusowe (niedobrowolne, wymuszone)¹².

Do migracji dobrowolnych należą wszelkie formy przesiedlania się ludzi dokonywane na podstawie dobrowolnych decyzji: ze względu na sytuację zawodową oraz okoliczności osobiste. Przyczyny migracji w tym ujęciu to m.in.: podjęcie działalności gospodarczej lub pracy najemnej w innym kraju, zawarcie małżeństwa z obywatelem innego państwa i związany z tym wyjazd, podjęcie studiów, łączenie rodzin oraz inne decyzje o wyjeździe podejmowane w celu polepszenia warunków materialnych. Drugą grupę migracji dobrowolnych stanowią te podejmowane z pobudek osobistych, spowodowane przeświadczeniem o konieczności zmiany miejsca zamieszkania, np. z powodu oczekiwań na możliwość spełnienia życiowych pragnień w kraju docelowym. Coraz większego znaczenia, w nowoczesnych społeczeństwach, nabierają potrzeby wyższego rzędu (potrzeby kulturalne), a świadomość możliwości ich zaspokojenia w innym kraju wystarcza często do podjęcia decyzji migracyjnej¹³.

Migracje przymusowe spowodowane są często uwarunkowaniami społeczno-politycznymi, obejmującymi uchodźstwo z powodu represji politycznych, ksenofobii, prześladowań na tle rasowym, religijnym, a także ucieczki od konfliktów zbrojnych – wewnątrz lub międzypaństwowych, masowe przesiedlenia ludności, ruchy repatriacyjne w następstwie regulacji granic państwowych¹⁴. Migracje niedobrowolne uza-

¹² W. Mirowski, *Migracja jako forma przystosowania w okresie przemian* (w:) *Migracje i społeczeństwo. Zbiór studiów*, red. J.E. Zamojski, Warszawa 1997, s. 167.

¹³ L. Korporowicz, *Migracje międzynarodowe jako zjawisko komunikacji międzykulturowej* (w:) *Migracje...*, s. 51.

¹⁴ W ostatnich latach wysoko uprzemysłowione państwa rejestrują rocznie ok. 700–800 tys. starających się o azyl. Liczba ta wzrasta natychmiast wraz z wybuchami jakichkolwiek konfliktów światowych. A. Fandrejewska, *Migracjom nie ma końca*, Rzeczpospolita z dnia 11 maja 1995 r.

leżnione są także od następstw klęsk i żywiołów, w rezultacie których ludzie zmuszeni są poszukiwać bezpiecznych miejsc do życia¹⁵.

Proces migracyjny obejmuje dwie fazy: emigrację (wyjazd z kraju ojczystego) i imigrację (przyjazd do kraju docelowego osób o obcym obywatelstwie lub obcych etnicznie).

Wśród przyczyn emigracji wymienia się tzw. czynniki wypychające (*push factors*), decydujące o potrzebie opuszczenia swojego kraju, którym po stronie państwa imigracyjnego odpowiadają czynniki przyciągające (*pull factors*)¹⁶. Do okoliczności wpływających na decyzję o wyjeździe z własnego i jednocześnie przybyciu do innego państwa należą uwarunkowania prawne w obu tych krajach. Emigracji sprzyjać będą regulacje umożliwiające swobodne opuszczenie kraju czy łatwy dostęp do zakupu dewiz, imigracji zaś, liberalne przepisy w sprawie przekraczania granic, ułatwienia wizowe, korzystne przepisy imigracyjne określające status i uprawnienia socjalne imigrantów.

Na decyzje migracyjne wpływają również warunki ekonomiczne: duże bezrobocie, zła sytuacja mieszkaniowa, kryzys gospodarczy w kraju ojczystym, nieczytelne prawo, zbyt wysokie podatki, nieprzyjemne otoczenie, a nawet niedogodny klimat¹⁷. Wśród czynników wypychających, które mają, jak podkreśla się w literaturze, większe znaczenie niż przyczyny ekonomiczne i brak politycznej stabilizacji (zwłaszcza w ubogich krajach afrykańskich), znajdują się katastrofy przyrodnicze, długoletnie susze i nieurodzaje¹⁸. Czynniki te stanowiąc będą *push factors*. Odpowiednio czynnikami przyciągającymi są: mała skala bezrobocia, możliwość łatwego zatrudnienia imigrantów w kraju docelowym, silna pozycja pieniądza, korzystna sytuacja materialna. Należy jednak zwrócić uwagę, że wybór miejsca pracy uzależniony jest zarówno od szerokości otwarcia granic kraju ojczystego i co najmniej w takim samym stopniu od dostępności krajowych rynków pracy dla cudzoziemców¹⁹.

¹⁵ E. Marek, *Migracje zagraniczne...*, s. 3.

¹⁶ J.A. Jackson, *Migration*, London and New York 1986, s. 13–16.

¹⁷ P. Ogden, *Migration and Geographical change*, London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney 1984, s. 24.

¹⁸ W 1984 r. ok. pół miliona Etiopczyków udało się na emigrację do Senegalu z powodu głodu, W.A. Plummer, *The Big Push: Emigration in the Age of Environmental Catastrophe*, <http://www.repository.law.indiana.edu/ijgls/vol4/iss1/13>, dostęp z 24.11.2014 r.

¹⁹ Z. Góról, *Prawo do pracy. Studium prawa polskiego w świetle porównawczym*, Łódź 1994, s. 161.

Duże znaczenie ma także społeczno-polityczny obraz państwa ojczystego – wojny, niestabilizowana sytuacja polityczna, dyskryminacja mniejszości narodowych, ograniczenia praw człowieka – sprzyjają wyjazdom do krajów, w których istnieje możliwość integracji z mieszkańcami, mała (czy mniejsza) skala agresji i nastrojów nacjonalistycznych oraz znaczne zdolności absorpcyjne cudzych kultur²⁰.

Obok wymienionych wyżej dużą rolę pełnią też czynniki kulturowe i językowe, stanowiące bariery bądź – przeciwnie – ułatwienia w ruchu migracyjnym ludności. Łatwiej podjąć decyzję o wyjeździe do kraju, którego kultura nie jest zasadniczo odmienna od kultury kraju ojczystego, w której migranci wychowali się, kiedy odpowiada im znany, kulturowy system wartości i struktura społeczeństwa, w której jednostka zajmuje określone miejsce. Na decyzję migracyjną wpływ mają osoby znajome, będące już za granicą oraz ich opinia na temat miejsca, do którego ewentualnie udać się może emigrant. Szybciej zaadaptuje się w kraju, w którym rodzina lub przyjaciele uzyskali już jakiś stopień zamożności.

Najogólniej można stwierdzić, że człowiek tym chętniej migruje, im większe są jego oczekiwania, że w efekcie migracji zdobędzie pozytywnie ocenioną „przestrzeń życiową”, pragnienie, aby tak ukształtować swoją sytuację życiową, żeby uzyskać zgodność pomiędzy oczekiwaniami a osiągniętą satysfakcją²¹. Należy również zwrócić uwagę na to, że powiązania rodzinne, przekraczające granice państw, pozwalają na swobodne porozumiewanie się i stwarzają okazję do łatwiejszej adaptacji nowo przybyłych²².

Śledząc procesy migracyjne, należy wskazać, że olbrzymie znaczenie dla problemu migracji ma przeludnienie i wzrost populacji w kraju wysyłającym i odpowiadający mu w kraju przyjmującym – niż demograficzny. W kraju imigracyjnym posiadającym duży przyrost naturalny przy jednoczesnej słabości gospodarki i kryzysie ekonomicznym chętniej patrzy się na emigrację swoich obywateli.

²⁰ M. Anioł, *Współczesne ruchy...*, s. 93–94; B. Wierzbicki, *Uchodźcy w prawie międzynarodowym*, Warszawa 1993, s. 164–172.

²¹ H.J. Hoffmann-Nowotny, *Paradygmaty i zmiany paradygmatów w socjologicznych badaniach nad migracjami. Szkic teorii migracji* (w:) *Migracje, mniejszości, nacjonalizm. Problemy teoretyczne i realia społeczne*, red. J. Polakowska-Kujawa, Warszawa 1994, s. 16.

²² M. Fix, J.S. Passel, *U.S. Immigration in a Global Context: Past, Present and Future* (w:) *Immigration and Immigrants*, Washington, Global Legal Studies 1994, nr 5, s. 12–15.

Bez względu jednak na charakter migracji nie ulega wątpliwości, że praktyka migracyjna jest możliwa tylko wtedy, gdy prawnemu, politycznemu, społecznemu i osobistemu *push*, towarzyszy przede wszystkim polityczna intencja *pull* – państw imigracyjnych²³.

Chociaż przyczyn migracji jest wiele i są one tak różne, jak powody, dla których ludzie podejmują decyzje migracyjne, to wydaje się, że zarówno w przeszłości, jak i obecnie do emigracji zmuszały głównie przyczyny ekonomiczne. Migracje zarobkowe to przestrzenne przemieszczanie się ludności zawodowo czynnej podejmowane w celu poprawy sytuacji życiowej własnej i członków rodziny, bądź w celu uzyskania środków finansowych niezbędnych do zachowania dotychczasowych form życia i gospodarowania, postrzeganych jako warunek zachowania tożsamości kulturowej²⁴.

Istnieją dwie główne grupy migrantów ekonomicznych:

- 1) migranci „przeżycia” (migranci „za chlebem”) – należący w krajach „wysyłających” najczęściej do sektora utrzymującego się z rolnictwa lub nieformalnego sektora miejskiego. O ich emigracji decyduje zła sytuacja materialna i brak pracy;
- 2) migranci „mobilni” – są to tradycyjnie migrujący, wysoko wykwalifikowani „pracownicy – goście”, pracownicy kontraktowi, pracownicy nauki i artyści, którzy do migracji motywowani są nie tylko odpowiednio wysokimi zarobkami, ale też dobrymi warunkami do badań i pracy twórczej²⁵.

²³ M. Skoczek, *Współczesne migracje zarobkowe* (w:) *Migracje i społeczeństwo...*, s. 15.

²⁴ *Ibidem*. Wg szacunków Sekretarza Generalnego ONZ w 2007 r. ok. 200 mln ludzi mieszka w krajach niebędących ich krajami urodzenia. Jedna trzecia tej liczby to pracownicy i ich rodziny, www.unic.un.org.pl

²⁵ G. Tapinos, *Regionalna integracja i jej oddziaływanie na zatrudnienie i migrację* (w:) *Studia o procesach migracji zagranicznych*, t. II, Warszawa 1994, s. 32–33; zob. też E. Marek, *Migracje zagraniczne...*, s. 4.

Inne typy migracji zarobkowych przedstawia M. Skoczek (*Współczesne migracje zarobkowe...*, s. 15 i n.):

- 1) migracje pracowników wysoko wykwalifikowanych, reprezentujących wolne zawody (lekarze, naukowcy, inżynierowie itp.),
- 2) migracje pracowników posiadających średnie wykształcenie zawodowe (pielęgniarki, technicy),
- 3) migracje osób nieposiadających określonego zawodu, najczęściej młodych, poszukujących pracy poza miejscem zamieszkania w przekonaniu, że w ten sposób szybciej zaspokoją swoje aspiracje życiowe,
- 4) migracje osób niewykwalifikowanych szukających pracy zarobkowej,
- 5) migracje sezonowe i okresowe ludności wiejskiej traktowane jako dodatkowa praca.

Do emigracji zarobkowych skłaniać może:

- 1) brak miejsc pracy i możliwości zatrudnienia w miejscu zamieszkania,
- 2) uzyskiwanie niskich dochodów lub duże różnice w zarobkach,
- 3) chęć dorobienia się,
- 4) chęć założenia samodzielnego interesu w kraju, uzależniona od dużego zarobku za granicą,
- 5) zmiany ekonomiczne w kraju, wpływające na wzrost obaw o spadek wartości pieniądza (duży wysiłek za niewspółmiernie niską płacę)²⁶.

Ruchy migracyjne zależą zatem w dużej mierze od bezwzględnej różnicy pomiędzy poziomami przychodów w państwie pochodzenia i kraju docelowym. Istotną rolę odgrywa też poziom płac w kraju ojczystym. Jeżeli przychód jest wyższy od minimum socjalnego i jednocześnie zaspakaja potrzeby społeczne, to aby emigrować poziom zarobków na emigracji musiałby być naprawdę wysoki. W przeciwnym razie ludzie pozostają raczej w kraju pochodzenia²⁷. Problem migracji zarobkowych nie powstałby jednak, gdyby nie występujący (w poszczególnych okresach czy państwach) popyt na pracę cudzoziemców w wybranych segmentach rynku pracy.

Naciski migracyjne powstają także mimo dogodnej sytuacji dla osób szukających pracy (duże ośrodki miejskie dotknięte bezrobociem w mniejszej skali niż regiony peryferyjne i obszary, na których istniejące struktury monopolistyczne – niekiedy jedyni pracodawcy – są narażone na likwidację), bądź ze względu na różnice pomiędzy jakością popytu na siłę roboczą a podażą pracy, bądź np. z powodu braku mieszkań.

Przyczyny migracji zarobkowych wiążą się niejednokrotnie z problemami socjalnymi. Z czynnego życia zawodowego, na skutek przekształceń struktur organizacyjnych, wypierani są ludzie starsi, mniej wykwalifikowani, kobiety, oraz ci, którzy uzyskują status bezrobotnych, albo odsunięci w stan bezczynności zawodowej. Osoby te decydują się – nawet przejściowo – na pracę za granicą²⁸.

Z ekonomicznego punktu widzenia czynnikami wpływającymi na migrację są m.in.:

- 1) zmniejszenie zatrudnienia i brak stabilności na rynku pracy,
- 2) ograniczony dostęp do techniki,

²⁶ J. Korczyńska, *Indywidualne motywy krótkookresowych wyjazdów zarobkowych za granicę w świetle funkcjonowania rodziny*, PSpół. 2000, nr 5–6, s. 15.

²⁷ A. Kicingier, *Unia Europejska wobec zagadnienia integracji imigrantów*, Warszawa 2004, www.cefmr.pan.pl

²⁸ E. Hönekopp, *Migracje...*, s. 116 i n.

- 3) rozwój handlu, który może powodować nowe strumienie migrantów, przemieszczających się z krajów rozwijających się w kierunku krajów bogatszych, uprzemysłowionych (otwarcie handlu pomiędzy państwami o porównywalnych zasobach i podobnej funkcji produkcji może prowadzić do zmniejszenia cen towarów i jednocześnie do zwiększenia mobilności ludzi),
- 4) inwestycje zagraniczne (ponadnarodowe korporacje mogą przyczyniać się do wzrostu gospodarczego, dzięki zwiększeniu popytu na eksport z kraju gospodarza, poprzez efekt rozpowszechnienia postępu, promowanie handlu przez międzynarodową sieć dystrybucji i usług marketingowych)²⁹.

Duży wpływ na zwiększanie ruchów migracyjnych mają nowe kierunki migracji. Do niedawna przyjmującymi migrantów były państwa Europy Zachodniej, głównie kraje będące w strukturach EWG. Masowy napływ obcej siły roboczej do wysoko rozwiniętych krajów EWG spowodowany był kilkoma czynnikami, wśród których pierwszorzędną rolę spełniał czynnik demograficzny. Spadek przyrostu naturalnego wymagał coraz większego potencjału siły roboczej, podczas gdy jej podaż w tych warunkach ze źródeł krajowych była coraz mniejsza. Im większy udział osób w wieku produkcyjnym w całej populacji, tym większa jest podaż siły roboczej. Jej rozmiary zależne są również od udziału osób czynnych zawodowo w całej populacji. Po II wojnie światowej zaznaczyło się w krajach EWG, z jednej strony, obniżenie liczby ludności, zwłaszcza wśród męskiej populacji, na skutek obniżenia stopy urodzeń podczas wojny, z drugiej zaś strony, nastąpił wzrost liczby urodzeń w rocznikach powojennych³⁰.

Obecnie, choć kraje zachodnioeuropejskie cieszą się nadal popularnością wśród imigrantów, następuje zjawisko tworzenia nowych rynków pracy na wschodzie (Rosja, Chiny, Indie, Emiraty Arabskie). Pewne segmenty tych rynków są atrakcyjne dla wysoko wykwalifikowanych pracowników, nie tylko ze względów finansowych, ale także ze względu na możliwości zaspokojenia aspiracji zawodowych. Cudzoziemcy niejednokrotnie obejmują wyższe w hierarchii niż obywatele danego kraju stanowiska kierownicze, które wpływają przecież na całokształt zalet

²⁹ G. Tapinos, *Handel zagraniczny, technologie i migracje (w:) Studia o procesach...*, t. II, s. 32–39.

³⁰ J. Rymarczyk, *Migracje siły roboczej do krajów EWG i jej konsekwencje społeczno-gospodarcze*, Poznań 1986, s. 15.

wykonywania konkretnego zawodu³¹. Niższe koszty utrzymania i porównywalne zarobki dają ponadto możliwość zaoszczędzenia określonej kwoty pieniędzy, które umożliwiają podjęcie kosztownych inwestycji po powrocie do krajów pochodzenia.

1.3. HISTORIA MIGRACJI

Historia migracji jest tak odległa, jak odległe są dzieje ludzkie. Wraz z pojawieniem się człowieka na Ziemi pojawiły się okoliczności zmuszające go do zmiany miejsca pobytu, dyktowane albo warunkami naturalnymi, albo obecnością innych ludzi. Człowiek przenośli się z jednego miejsca w inne w celu poszukiwania i zdobywania pożywienia, w wyniku zmian środowiska naturalnego, na skutek działania nieznanego sobie, a groźnych sił przyrody.

W niemal wszystkich mitycznych tradycjach, legendach i religiach przewija się wizerunek człowieka – tułacza. Już biblijny mit o stworzeniu świata, wypędzeniu z Raju pierwszych ludzi³² i opis ucieczki Świętej Rodziny do Egiptu, opowiadają o poszukiwaniu dobrowolnie albo z konieczności, lepszego i bezpieczniejszego miejsca do życia³³.

Także najstarsze źródła historyczne mówią o ucieczkach i wędrówkach ludzi. Zapiski pierwszych kronik przedstawiają historię niewoli babilońskiej Żydów, masowe przemieszczanie się w rezultacie tworzenia i rozpadu imperiów, masowe ucieczki prześladowanych ze względów religijnych (np. chrześcijan w starożytnym Rzymie)³⁴.

Wraz z rozwojem cywilizacji następowała coraz większa kolonizacja świata. Starożytni Grecy, potem Rzymianie podbijali graniczne terytoria, zakładając swoje kolonie na coraz większych obszarach Europy i Azji. Przemieszczanie się ludności związane było więc głównie z wojnami i podbojami. Na gruzach zaś upadłych mocarstw rozwijały się nowe państwa, kultury i społeczności. Kolejne wieki przyniosły rozwój wędrówek

³¹ P. Stalker, *The work of strangers: A survey of international labour migration*, Genewa, International Labour Office 1994.

³² Księga Rodzaju 3, 23–24.

³³ Ewangelia wg Świętego Mateusza 2, 13–15.

³⁴ W. Brecht, *Światowy problem uchodźców na przestrzeni dziejów (w:) Studia o procesach...*, t. I, s. 18–20.

ludzi. Było to konsekwencją wypraw religijnych (krucjaty podejmowane przez chrześcijan), odkryć geograficznych i podróży handlowych.

Od zarania dziejów ludzie przemieszczali się z ośrodków zapóźnionych rozwojowo do obszarów na wyższym szczeblu cywilizacji. Odkrycie Ameryki przez Kolumba, dotarcie morską drogą do Indii, opłynięcie świata, zaowocowało masowymi migracjami. Przejęcie przez Koronę Brytyjską władztwa nad Nowym Światem spowodowało przesiedlenie prawie 3 mln Europejczyków do podbitych kolonii. Na wychodźstwo udali się nie tylko pragnący własności ziemi rolnicy, ale także uciekinierzy, zbiegli więźniowie, przestępcy oraz poszukiwacze przygód i szczęścia. Na kontynencie amerykańskim pojawiły się ponadto przymusowe migracje z Afryki³⁵. W Ameryce Południowej kolonizacja przebiegała inaczej niż w Północnej. Osiedliła się tam bowiem nieliczna grupa, głównie Hiszpanów, w charakterze właścicieli ziemskich, na obszarze, gdzie siłę roboczą stanowili Indianie. W Ameryce Północnej natomiast ziemie kolonizowane były od początku przez chłopów, osiedlających się wraz z rodzinami na wolnej ziemi, którą sami uprawiali³⁶. Stąd kolonizacja na południu kontynentu amerykańskiego spowodowana przemieszczaniem się ludzi z Europy, jednocześnie sama wpływała na tworzenie się nowych przemieszczeń – już w granicach jednego kontynentu. Zmuszani do pracy Indianie czy przymusowo przywiezieni z Afryki niewolnicy uciekali w poszukiwaniu wolności i lepszego życia.

Na kolejne olbrzymie rozmiary przemieszczania się ludzi w XI–XVII w. wpłynęły masowe wędrówki wywołane fanatyzmem religijnym w Europie. Oświecenie, które przyniosło największe zmiany w koncepcji myślenia społeczeństw, otwarło drogę reformom i rewolucjom. Było więc okresem politycznego uchodźstwa ofiar tych przeobrażeń³⁷. Z Hiszpanii wypędzono Żydów, z Anglii katolików irlandzkich. Swoją ojczyznę musieli opuścić także angielscy purytanie oraz mniejszości religijne we Francji, Czechach i Rosji³⁸.

Nowe fale migrantów i uchodźców, wywołane licznymi powstaniem i rewolucjami, a także znaczące ruchy związane z kolonizacją Syberii, przyniósł wiek XVIII i XIX. W tym czasie wystąpiła też pierwsza

³⁵ W XVI w. z samej tylko Hiszpanii do Ameryki udało się ok. 300 tys. osób. T. Miłkowski, *Migracje hiszpańskie XVI–XX w.* (w:) *Migracje...*, Warszawa 1995, s. 101.

³⁶ A. Maryański, *Współczesne wędrówki zarobkowe*, Kraków 1969, s. 6.

³⁷ K. Slany, *Między przymusem...*, s. 15–16.

³⁸ W. Brecht, *Światowy problem...*, s. 19–20.

masowa emigracja z Europy na „nowe kontynenty”. Terenem imigracji europejskiej stały się już nie tylko Stany Zjednoczone, ale również Australia, Kanada i Nowa Zelandia. Ludność z Europy kolonizowała też brzeżne obszary kontynentu afrykańskiego. W drugiej połowie XIX w. nastąpiła masowa wędrówka do Niemiec i krajów skandynawskich. Migranci pochodzili ze stosunkowo słabo rozwiniętych krajów ówczesnej Europy, głównie z Włoch i znajdujących się pod zaborami ziem polskich. Na początku XX w. rozwinęła się imigracja Japończyków do Brazylii, ludności Kuby na Florydę³⁹.

U źródeł tak masowych przemieszczeń leżał rozwój gospodarki kapitalistycznej, zwalnającej poważne ilości siły roboczej, z drugiej zaś strony rozwój techniczny pozwalający na przewożenie ogromnych mas ludności przez Ocean i łatwość komunikowania się na duże odległości⁴⁰.

Wiek XX, zwany „stuleciem uchodźców”, przyniósł nieznaną do tej pory zasięg i skalę uciekinierów. Szacuje się, że ok. 250 mln ludzi udało się na emigrację, zostało deportowanych lub przesiedlonych⁴¹. O migrantach zaczęto mówić jak o nowym narodzie⁴².

Po I wojnie światowej masowe emigracje z Europy zaczęły słabnąć. Stany Zjednoczone, które osiągnęły już pełne zasiedlenie swego teryto-

³⁹ Zob. A. Krawczyńska, *Imigracja japońska w Brazylii* (w:) *Migracje...*, s. 32 i n. Ta dość egzotyczna emigracja rozwinęła się na skutek ubóstwa panującego na wsi japońskiej. Powstawały wówczas kompanie pośredniczące w organizowaniu wyjazdów i pracy emigrantów na Hawajach, w Stanach Zjednoczonych, Kanadzie, Meksyku. Wskutek ograniczeń w zatrudnianiu cudzoziemców, Stany Zjednoczone, a później również Kanada zażądały zatrzymania przez rząd japoński swobodnej emigracji do Ameryki Północnej. W tym czasie wzrosło zainteresowanie migrantami rządu brazylijskiego, który po zniesieniu niewolnictwa musiał zastąpić dotychczasową siłę roboczą inną, ale tanią; na temat migracji kubańskiej por. B. Lisocka-Jaegermann, *Imigranci kubańscy na Florydzie. Problem miejsca i nowej tożsamości* (w:) *Migracje...*, s. 55–57. Obecność Kubańczyków w Stanach Zjednoczonych, a głównie na Florydzie, sięga ubiegłego wieku. Inwestycje Stanów Zjednoczonych na Kubie (tzw. poprawki Platta w 1902 r. gwarantowały m.in. USA prawo do inwestycji zbrojnej oraz do utrzymywania baz wojskowych na wyspie), wiązały gospodarkę kubańską ze Stanami Zjednoczonymi. Masowe wyjazdy Kubańczyków, w szczególności do Miami, rozpoczęły się po 1959 r., a nasiliły w latach 70. Miami jest obecnie miastem dwujęzycznym, z hiszpańskojęzycznymi stacjami radiowymi i programami telewizyjnymi.

⁴⁰ A. Maryański, *Współczesne wędrówki ludów...*, s. 6.

⁴¹ W. Brecht, *Światowy problem...*, s. 23 i n.

⁴² D. Stola, *Migracje przymusowe w historii Europy Środkowej (XIX–XX w.)* (w:) *Migracje...*, s. 56 i n.

rium, nie były zainteresowane napływem mas ludzkich z wyniszczonej wojną Europą⁴³. Napływ taki stanowił bowiem groźbę obniżenia stopy życiowej Amerykanów, zaczęto więc stosować politykę ograniczającą napływ cudzoziemców. Z początku lat 20. pochodzą tzw. kwoty imigracyjne, limitujące liczbę osób wpuszczonych do Stanów w ciągu roku z poszczególnych krajów⁴⁴.

Oprócz wyjazdów zamorskich występowały również migracje w obrębie samej Europy. W początkach XX w. tanią siłą roboczą rekrutowała Francja – kraj bogaty, o małym przyroście naturalnym i niezbyt gęsto zaludniony. Po I wojnie światowej poniosła duże straty ludzkie, wobec czego zwiększył się popyt na siłę roboczą.

Kryzys gospodarczy w krajach kapitalistycznych, jaki wybuchł pod koniec lat 20., zredukował emigrację z Europy na inne kontynenty, ale również wpłynął na zahamowanie wewnątrz europejskich migracji zarobkowych. W latach 20. i 30. XX w. nastąpiły znaczne przymusowe przesiedlenia w ramach Związku Radzieckiego, w wyniku których całe grupy etniczne wysiedlono z ich dotychczasowych miejsc pobytu. Oficjalną przyczyną przesiedleń była konieczność zasiedlenia niezagospodarowanych terytoriów ZSRR, a tym samym rozwój przemysłu i urbanizacja kraju. Jednak u podstaw tych wywózek leżały przyczyny polityczne. Masowe represje spowodowały wysiedlenie w głąb ZSRR Białorusinów, Finów, Polaków. Los taki podzielili również Koreańczycy i Chińczycy przesiedleni z republik Dalekiego Wschodu na Litwę, Ukrainę, Białoruś pod pretekstem budowania bezpiecznego pogranicza⁴⁵.

Dobrowolne wędrówki zarobkowe zanikły także w czasie II wojny światowej. Najczęstszy rodzaj migracji wiązał się z przymusowymi wywózkami robotników z całej niemal Europy do Niemiec hitlerowskich⁴⁶,

⁴³ Szacuje się, że między rokiem 1815 a 1939 za ocean wyemigrowało ponad 50 milionów Europejczyków, z czego tylko do USA ok. 30 mln, H. Fassmann, R. Münz, *Europäische Migration-ein Überblick (w:) Migration in Europa. Historische Entwicklung, aktuelle Trends, politische Reaktionen*, (ht.) H. Fassmann, R. Münz, Campus Verlag Frankfurt, New York 1996, s. 13.

⁴⁴ A. Maryański, *Współczesne wędrówki ludów...*, s. 7 i n.

⁴⁵ E. Kowalska, *Podstawy prawne przymusowych przesiedleń narodów Związku Radzieckiego (w:) Migracje...*, s. 69–71.

⁴⁶ W Europie Środkowej i Wschodniej, Rzesza Niemiecka wywiozła lub wypędziła około 18 mln ludzi, a Związek Radziecki około 15 mln; W. Brecht, *Światowy problem...*, s. 33.

ucieczkami przed dramatem wojny do Ameryki, suwerennej Szwajcarii, a nawet na Bliski Wschód⁴⁷.

Sytuacja uległa zmianie po wojnie. Zmiany geopolityczne, jakie miały miejsce w związku z dwiema wojnami, spowodowały nasilenie masowego przemieszczania się ludzi. Ożywił się ruch emigracyjny do krajów zamorskich. Emigranci poszukiwali lepszego życia, uciekali ze zrujnowanych wojną krajów i od tragicznych wojennych wspomnień⁴⁸. Duża część, zwłaszcza Niemców, szukała bezpiecznego azylu w Brazylii, Argentynie. Wśród emigrantów kilkusettyśmianą grupę stanowili tzw. „DP” – „*displaced persons*” – osoby przesiedlone. Kolejną grupę migrantów stanowili ci, którzy w czasie wojny, najczęściej przymusowo, znaleźli się na terenie Niemiec, a po jej zakończeniu nie chcieli wracać do reżimów totalitarnych. Wielkie migracje występowały na skutek przesiedleń ludności w latach 1945–1950. W wyniku realizacji decyzji poczdamskich Rady Kontroli, w Berlinie wysiedlono około 3,2 mln Niemców⁴⁹.

Złe warunki życia w krajach Trzeciego Świata i popyt na tanią siłę roboczą w Europie uruchomiły począwszy od lat 50. kolejny trend migracyjny. Wiele milionów ludzi z Azji, Afryki i Karaibów udało się do Wielkiej Brytanii, Francji, Krajów Beneluksu, Portugalii i Hiszpanii⁵⁰.

Po II wojnie światowej nasilił się także proces rozpadu europejskich mocarstw kolonialnych, co doprowadziło do olbrzymich ruchów migracyjnych w państwach Trzeciego Świata. Z Indii Brytyjskich, które rozpadły się na dwa państwa – Indie i Pakistan, uciekło ponad 8 mln Hindusów i Sikhów do Indii, a w Pakistanie schronienia szukało prawie 7 mln muzułmanów⁵¹. Wojna w Algierii w 1954 r. spowodowała ucieczkę do Maroka i Tunezji 200 tys. Algierczyków. Ocenia się, że w następstwie walk wyzwolńczych w Afryce w latach 60. swoją ojczyznę opuściło prawie pół miliona Angolańczyków, którzy udali się do Zairu, Zambii i Botswany, schronienia w sąsiednich państwach szukało około milion Mozambijczyków, a także olbrzymie rzesze mieszkańców

⁴⁷ A. Niezgoda, *Tysiąc dzieci maharadży*, Polityka z 2001 r., nr 22.

⁴⁸ L. Kosiński, *The population of Europe*, Longman, London 1970, s. 10; zob. też J. Schechtman, *Postwar population transfers in Europe 1945–1955*, Philadelphia 1966.

⁴⁹ D. Frey, *Milion emigrantów*, Rzeczpospolita z dnia 21 października 1999 r.

⁵⁰ H. Frassmann, R. Münz, *Europäische...*, s. 19.

⁵¹ W. Brecht, *Światowy problem...*, s. 33.

Namibii i ówczesnej Rodezji⁵². Tylko w 1994 r. ponad 1,5 mln Hutu przeniosło się z Ruandy do dawnego Zairu, Tanzanii i Burundii. W tym samym czasie do Ruandy powróciło 700 tys. Tutsi⁵³. Obecnie około 35 mln Afrykanów żyje poza miejscem swojego pochodzenia⁵⁴. Nadal nie jest rozwiązany problem Kurdów, którzy są najliczniejszym (ok. 30 mln) narodem na świecie bez własnej ojczyzny⁵⁵. Ostatnie lata przyniosły nową falę uciekinierów. Wojna w Iraku⁵⁶, konflikt w Afganistanie, Syrii, Egipcie, wojna domowa w Darfurze spowodowały znaczny wzrost liczby uchodźców⁵⁷.

W latach 60. XX w. kraje tradycyjnie imigracyjne – Stany Zjednoczone, Kanada, Australia ograniczały napływ migrantów, przyjęły jednocześnie politykę ich doboru ze względu na posiadane kwalifikacje, a nie jak dotąd, pochodzenie narodowe czy etniczne⁵⁸. Wskutek tego większość wychodźców z krajów europejskich szukała dla siebie nowego miejsca do życia w obrębie tego samego kontynentu. Sytuację ułatwiał niski przyrost naturalny i potrzeba odbudowy gospodarki ze zniszczeń wojennych. Centrami emigracji stały się Wielka Brytania, RFN, Francja, Holandia, Szwajcaria⁵⁹. Ruchy migracyjne w tym czasie nasiliły się wskutek zimnej wojny, prowadzonej między supermocarstwami, Stanami Zjednoczonymi i ZSRR. Obydwa państwa dążyły do włączenia do swego obozu politycznego i ideologicznego państw, które odzyskały niezależność. Rezultatem tego był masowy exodus ludności Wietnamu, Chin, Indochin, Kambodży, Kuby, Etiopii, Afganistanu, w których władzę przejęli komuniści lub sprawowało ją wojsko z zewnątrz kraju⁶⁰. Migracja ta przeobraziła geografie gospodarczą

⁵² *Ibidem*.

⁵³ M. Graczyk, *Test dla Zachodu*, Wprost z 1999 r., nr 19.

⁵⁴ R.W. Lohrmann, *Ogólnoświatowe ruchy migracyjne w latach dziewięćdziesiątych. Analiza współczesnych i przyszłych trendów* (w:) *Studia o procesach...*, s. 67.

⁵⁵ Więcej na ten temat zob. F. Jomma, *Kurdowie i Kurdystan*, Gdańsk 2001.

⁵⁶ Ocenia się, że kraje ościenne: Syria, Jordania, Iran, Egipt i Liban przyjęły już ok. 2 mln uchodźców z Iraku; M. Zawadzki, *Piekło i raj w Iraku*, Gazeta Wyborcza z dnia 19 listopada 2007 r.

⁵⁷ M. Zawadzki, *W Izraelu protesty przeciw planowanej deportacji uchodźców z Darfuru*, Gazeta Wyborcza z dnia 4 lipca 2008 r.

⁵⁸ M. Nalewajko, *Migracje: ewolucja zjawiska* (w:) *Migracje...*, s. 46–47.

⁵⁹ D. Papademetriou, *International migration in North America and Western Europe: trends and consequences* (w:) *International migration today. Trends and prospects*, red. T.R. Appleyard, v. I, s. 343–369.

⁶⁰ W. Brecht, *Światowy problem...*, s. 37.

i socjalną całego regionu, a rekrutacja pracowników stała się jednym z decydujących czynników prosperity bogatszych państw Europy⁶¹. Liczba migrujących pracowników w Europie Zachodniej wzrosła z 2 do 7 mln. Migranci, jak wskazywały analizy, byli młodszy niż pracownicy narodowi⁶².

Mobilność geograficzna migracji nie ograniczała się do zmiany miejsca zamieszkania. W państwach Europy Zachodniej, duża część migrantów pokonywała regularnie, często codziennie, znaczne odległości między miejscem zamieszkania a miejscem pracy⁶³.

Boom migracyjny trwał do 1974 r., czyli do kryzysu naftowego. Gospodarki uprzemysłowionych krajów zachodnich borykały się ze stagnacją i znacznym wzrostem bezrobocia, co miało zasadniczy wpływ na politykę zatrudnienia państw EWG⁶⁴. Wynikiem tego było również ograniczenie możliwości zatrudniania emigrantów już osiadłych⁶⁵. Początkowo kraje europejskie wprowadziły zakaz przyjmowania do pracy obcokrajowców (np. francuskie restrykcje nałożone na migrację pracowniczą w lipcu 1975 r. – odmowa wjazdu Algierczykom i Płn. Afrykańczykom, chcącym przybyć do Francji w celach zarobkowych). Później zaczęły poszukiwać nowych sposobów kontroli imigracji. Łączenie rodzin wciąż było możliwe, ale napływ obcych pracowników ograniczono tylko do niektórych kategorii osób lub poprzez nakładanie kar i grzywn na pracodawców nielegalnie zatrudniających obcokrajowców⁶⁶. W celu zahamowania wjazdu cudzoziemców, kraje emigracyjne podejmowały działania restrykcyjne polegające na wprowadzaniu obowiązku wizowego, znacznie częstszych niż dotąd deportacjach oraz karaniu firm transportowych za nielegalny przewóz obcokrajowców⁶⁷.

⁶¹ Zob. A. Fielding, *Migrations, Institution and politics: the evolution of European migration policies* (w:) *Mass Migration in Europe: the legacy & the future*, (ed.) King Russell 1993; zob. też *East-West migration: the alternatives*, London 1994.

⁶² W 1994 r. ponad 8,5% mieszkańców Unii, którzy byli cudzoziemcami, miało 20 lat, a ok. 8% spośród cudzoziemców weszło w wiek 30 lat.

⁶³ *Mobilité géographique des travailleurs* (w:) *L'emploi en Europe 1997*, wrzesień 1997, s. 71.

⁶⁴ J. Rymarczyk, *Migracje siły roboczej...*, s. 31 i n.

⁶⁵ M. Majchrzak, *Doświadczenia Europy Zachodniej w dziedzinie migracji*, PSpół. 1995, nr 3, s. 18.

⁶⁶ *Mobilité géographique...*, s. 79.

⁶⁷ W. Anioł, *Polska a regulacje migracyjne w Europie Zachodniej*, PSpół. 1991, nr 11–12, s. 3.

Innym czynnikiem hamującym migrację była nakierowana na wzrost fachowości („*skill-based*”) natura zmian w technologii oraz włączenie się w gospodarke światową Japonii, Singapuru, Hongkongu, a później takich państw jak Republika Korei, Tajwan czy Chiny. W związku z tym zwiększył się rynek pracy, powstawały nowe miejsca pracy, łatwiej było o zatrudnienie. Podjęte środki nie zastępowały jednak całkowicie napływu migrantów⁶⁸.

Wraz z rozpadem Związku Radzieckiego miliony ludzi znalazły się poza granicami swojej ojczyzny. Rosjanie żyjący dotąd w ZSRR, znaleźli się teraz w Federacji Rosyjskiej, podobnie jak nie-Rosjanie (Ukraińcy, Litwini), którzy kiedyś przesiedleni przymusowo, żyją poza swoją ojczyzną⁶⁹. Doprowadziło to do licznych konfliktów, które zmusiły tysiące ludzi do poszukiwania bezpiecznego miejsca do życia.

Kolejne fale uchodźców i uciekinierów przyniósł rozpad Jugosławii oraz wojna, której skutkiem były „czystki etniczne”. Około 4 mln mieszkańców byłej Jugosławii przebywa pod opieką wyspecjalizowanych agend ONZ, a od 1991 r. poza terytorium kraju znajduje się ponad 60 tys. Jugosłowian⁷⁰.

Po obaleniu komunizmu migracja pracownicza objęła w większym stopniu również inne kraje wschodnioeuropejskie. Zjawisko przepływu siły roboczej znów ożyło w Europie. Tym razem jednak nie spotkało się już w krajach Europy Zachodniej z entuzjastycznym przyjęciem. Tym niemniej niektóre państwa (Francja, Hiszpania, Włochy) „zalegalizowały” sytuację nielegalnych migrantów, którzy znaleźli stałą pracę na ich terytorium. Inne państwa, takie jak Niemcy czy Szwajcaria, odmówiły przyjęcia programów legalizacyjnych.

⁶⁸ W latach 70. i 80. skala migracji skierowana na państwa Europy Zachodniej wzrosła, zwłaszcza z powodu emigrantów z Europy Centralnej i Wschodniej – w latach 70. migranci stanowili 0,5% populacji krajów EWG, w latach 80. – 0,2%, osiągając w 1992 r. – 0,4% populacji EWG, *Mobilité géographique...*, s. 68–70.

⁶⁹ Na Ukrainie (według danych na 1993 r.) żyło 1 mln 480 tys. Rosjan, w Estonii 49 tys. Ukraińców, w Kazachstanie 183 tys. Białorusinów, w Federacji Rosyjskiej 4 mln Ukraińców; zob. A. Atkinson, *Przemieszczenia ludności między republikami byłego Związku Radzieckiego* (w:) *Studia o procesach...*, s. 123–135.

⁷⁰ A. Sakson, *Nowa fala migracji w Europie*, Przegląd Zachodni z 1995 r., nr 1, s. 81. Na temat migracji jugosłowiańskiej zob. R. Petrović, M. Blagojević, *The migration of Serbs and Montenegrins from Kosovo and Metohije*, Beograd 1992.

Obecnie wszystkie europejskie kraje uprzemysłowione są krajami imigracyjnymi, a różnica między państwem imigracyjnym a emigracyjnym zaciera się. Niektóre „typowe” kraje emigracji, np. Włochy, same obecnie przyjmują już dużą liczbę siły roboczej z Płn. Afryki i Azji⁷¹. Współcześnie istnieją europejskie kraje uznawane za „eksporterów” migrantów, wśród nich umieszcza się Bułgarię i Rumunię.

Dziesięć lat po upadku „żelaznej kurtyny” można było stwierdzić, że – wbrew wyraźnym obawom – nie wystąpiło zjawisko masowej migracji między Wschodem a Zachodem. Liczba osób migrujących po kilku latach intensywności, była na dość niskim poziomie. Udział osób z Europy Środkowej i Wschodniej w ludności krajów członkowskich Unii Europejskiej był raczej mały lub wręcz znikomy. Sytuacja uległa zmianie po rozszerzeniu Unii Europejskiej. Przyjęcie w 2004 r. do struktur unijnych nowych 10 państw Europy Środkowo-Wschodniej spowodowało wzrost fali ruchów migracyjnych.

Udział siły roboczej jest w dużej mierze pod kontrolą, zwłaszcza w budownictwie. Generalnie napływowa siła robocza zajmuje te miejsca pracy, które są dostępne na rynku pracy sterowanym w znacznym stopniu przez ustawy i regulacje socjalne. W krajach docelowych zatrudnienie pracowników cudzoziemskich koncentruje się w takich dziedzinach gospodarki, jak: rolnictwo, budownictwo, usługi, branże gastronomiczne⁷². Migracje zmieniają również swój charakter. Obecnie w krajach o wysoko rozwiniętych gospodarkach rośnie znaczenie migracji wśród pracowników wysoko wykwalifikowanych: menedżerów, specjalistów, naukowców, na których rośnie popyt w krajach UE. Narastanie procesu globalizacji powoduje, że naturalne jest przemieszczanie się pracowników firm międzynarodowych, popularne staje się również odbywanie szkoleń zawodowych, kursów i praktyk w innych krajach⁷³.

Zaznaczyć należy jednak, że problem światowej migracji nie traci na znaczeniu, przeciwnie, pogłębiające się różnice pomiędzy zamożnością niektórych państw i ubóstwem innych powodują, że przemieszczanie się ludzi w poszukiwaniu schronienia, bezpieczeństwa i miejsca do życia wzmaga się. Procesy migracyjne, jak sądzę, nasilać się jeszcze będą w przyszłości. Sprzyjają temu wciąż istniejące i co pewien czas po-

⁷¹ H. Fassmann, R. Münz, *Migration...*, s. 43.

⁷² E. Hönekopp, *Migracje a przepływ kapitału i towarów*, PSpół. 2000, nr 5–6, s. 35 i n.

⁷³ M. Nowicki, *Obawy unijnych pracowników*, Rzeczpospolita z dnia 23 marca 2001 r.

wstające konflikty międzynarodowe i lokalne, problemy ekonomiczne i gospodarcze ubogich państw Trzeciego Świata i występujące również w przyszłości klęski żywiołowe⁷⁴. Z drugiej zaś strony ruchy migracyjne rozwijać się będą na skutek „kosmopolitycznego” spojrzenia na świat, przekonania o możliwości życia w innym niż swój kraj, otwierania się granic, rosnącej wiedzy o świecie współczesnym, powszechnej znajomości języków obcych, rozwoju techniki (zwłaszcza Internetu), umożliwiających nawiązywanie nowych znajomości. Niewątpliwym wpływem na zwiększenie ruchów migracyjnych ma też globalizacja, określana jako proces kurczenia się świata, przy wzroście świadomości, że świat jednak stanowi całość⁷⁵. Świat współczesny dąży do wyrównywania poziomów w życiu ekonomicznym i społecznym państw, do zlikwidowania barier powodujących istotne różnice w rozwoju i poziomie życia społeczeństw⁷⁶. Celu tego nie da się osiągnąć bez zapewnienia swobodnego przemieszczania się ludzi.

1.4. HISTORIA MIGRACJI W POLSCE

Ze zjawiskiem migracji na ziemiach polskich spotykamy się na przestrzeni dziejów wielokrotnie. Organizacja państwa kształtowała się poprzez podbój plemion słabszych przez silniejsze. Wczesnośredniowieczne wojny prowadziły do dużych przemieszczeń ludności, dobrowolnych lub przymusowych wędrówek. Rozwój i reforma państwa w średniowieczu spowodowały napływ do Polski cudzoziemców. Wśród nich dużą grupę stanowili Niemcy oraz Żydzi. Z ludności tej najczęściej rekrutowali się poborcy ceł, myt, zarządcy mennic książęcych. Książęta polscy chętnie i często korzystający z pożyczek mocno popierali

⁷⁴ T. Wójciak, *Exodus pięćdziesięciu milionów*, Rzeczpospolita z dnia 16 lutego 1995 r.; *Co zrobić z kurdyjskimi imigrantami*, Rzeczpospolita z dnia 8 stycznia 1998 r.; *W drodze na ląd*, Rzeczpospolita z dnia 3 września 2001 r.; A. Waksman, *Ludzie bez ziemi*, Polityka z dnia 15 września 2001 r.

⁷⁵ M. Ziółkowski, *Miejsce społeczeństwa polskiego w światowym systemie kapitalistycznym. Dylematy teoretyczne i praktyczne*, Kultura i Społeczeństwo 1998, nr 4, s. 55; na ten temat zob. też M. Czerny, *Globalizacja a rozwój*, Warszawa 2005; W. Szymański, *Globalizacja, wyzwanie i zagrożenia*, Warszawa 2001.

⁷⁶ Zob. *Policy Coherence for Development. Migration and Developing Countries*, OECD, November 2007.

rozwój gmin żydowskich. Nadawali więc Żydom przywileje w postaci własnego sądownictwa i samorządu⁷⁷. Cudzoziemcy zasilali również szeregi rycerstwa i stanu kupieckiego. To często cudzoziemcy, zwłaszcza zakonnicy, byli nauczycielami i wychowawcami na dworach książąt i możnowładców⁷⁸.

Początkowo sytuacja cudzoziemców w Polsce nie była regulowana prawem, przyjmowano ich na dworach i w miastach zgodnie ze zwyczajem gościnności. Pierwsze informacje o kompetencjach wojewodów wobec cudzoziemców znalazły się w Statucie kaliskim z 1264 r., który władzę nad Żydami przekazywał panującemu, ale władze tę w jego imieniu sprawował wojewoda lub jego zastępcy⁷⁹.

Następne stulecia przyniosły kolejne zróżnicowanie narodowościowe państwa polskiego. W wyniku wojen Kazimierza Wielkiego w obrębie Polski znalazła się Ruś Halicko-Włodzimierska, z ludnością ruską i uchodźcami ze Wschodu – Ormianami i Wołosami⁸⁰. W połowie XIV w. najliczniejszą grupę cudzoziemców, i w przeciwieństwie do pozostałych ciągle rosnącą liczebnie, stanowili Żydzi.

Na mocy pokoju toruńskiego w 1466 r., Polska odzyskała Pomorze Gdańskie, tzw. Prusy Książęce, ziemię chełmińską i michałowską, w wyniku czego w granicach państwa polskiego znalazła się nowa grupa ludności niemieckiej⁸¹.

Po unii lubelskiej (1569 r.) aż do upadku, Rzeczpospolita była państwem wielonarodowościowym, w którym zwarte grupy tworzyli Rusini, Litwini, Niemcy, Tatarzy, Węgrzy, Łotysze oraz przybysze z Włoch, Francji, Anglii, Grecji, Persowie, a nawet Szkoci⁸². Ze względu na brak nacisków na zmianę języka, obyczajów i religii, Polska od XIV do XVI w. stała się ostoją protestantów, chrześcijan różnych obrzędów, muzułma-

⁷⁷ M. Tymowski, J. Kieniewicz, J. Holzer, *Historia Polski*, Warszawa 1990, s. 53.

⁷⁸ Najznamienitszym spośród nich był słynny nauczyciel i kronikarz polski tworzący na dworze księcia Bolesława Śmiałego, Gall Anonim.

⁷⁹ J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju państwa polskiego*, Warszawa 1993, s. 99–100.

⁸⁰ J. Ichnatowicz, A. Mączak, B. Zientara, *Spółeczeństwo polskie od X do XX w.*, Warszawa 1979, s. 193 i n.

⁸¹ M. Tymowski, J. Kieniewicz, J. Holzer, *Historia...*, s. 91.

⁸² Na przełomie XVI i XVII w. do Polski przybyło ok. 30 tys. Szkotów. Osiedlali w Prusach i Inflantach, asymilowali się stosunkowo szybko dzięki nadawaniu im szlachectwa, J. Ichnatowicz, A. Mączak, B. Zientara, *Spółeczeństwo polskie...*, s. 34.